RETRONIMLAR YORDAMIDA OZIQ-OVQAT TERMINOLOGIYASINI YANGILASH VA LEKSIK TRANSFORMATSIYA

Amirqulov Dilshod Toshtemirovich
O'qituvchi
Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti,
adilshod9001@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola oziq-ovqat sanoati terminologiyasining leksik qatlamlari va retronimlarning ilmiy asoslarini tizimli ravishda tahlil qiladi. Mazkur tadqiqotda terminologiyaning arxaik-an'anaviy (etnomadaniy), texnologik-neologik (innovatsion) va global-unifikatsiyalashgan (xalqaro standartlashgan) qatlamlari ko'rib chiqiladi. Retronimlar yangi texnologiyalar va ilmiy yutuqlar natijasida eski tushunchalarni aniqlashtirish mexanizmi sifatida ta'riflanadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, retronimlar va yangi terminologik qatlamlar bir-birini to'ldiruvchi vosita bo'lib, oziq-ovqat sanoatining leksik, ilmiy va texnologik evolyutsiyasini uyg'unlashtiradi, iste'molchi tushunchalarini yangilaydi va xalqaro standartlashuvni ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: *oziq-ovqat sanoati, terminologiya, leksik qatlam, retronimlar, innovatsion terminlar, global-unifikatsiyalashgan qatlam, biotexnologiya, nutrisevtika*

Аннотация: В статье системно анализируется лексический слой терминологии пищевой промышленности и научные основы ретронимов. Рассматриваются три основных слоя терминологии: архаико-традиционный (этнокультурный), технологико-неологический (инновационный) и глобально-унифицированный (международно стандартизированный). Ретронимы рассматриваются как механизм уточнения старых понятий в условиях появления новых технологий и научных достижений. Исследование показывает, что ретронимы и новые терминологические слои взаимодополняют друг друга, объединяя лексическую, научную и технологическую эволюцию пищевой промышленности, обновляя представления потребителей и обеспечивая международную стандартизацию.

Ключевые слова: пищевая промышленность, терминология, лексический слой, ретронимы, инновационные термины, глобально-унифицированный слой, биотехнология, нутрицевтика

Abstract: This article provides a systematic analysis of the lexical layers of food industry terminology and the scientific basis of retronyms. The study examines three main layers: archaic-traditional (ethnocultural), technological-neological (innovative), and global-unified (internationally standardized). Retronyms are defined as a mechanism to clarify existing concepts in response to new technologies and scientific advancements. The research demonstrates that retronyms and new terminological layers complement each other, integrating the lexical, scientific, and technological evolution of the food industry, updating consumer understanding, and ensuring international standardization.

Keywords: food industry, terminology, lexical layers, retronyms, innovative terms, global-unified layer, biotechnology, nutraceuticals

Oziq-ovqat sanoati sohasida terminologiya doimiy ravishda rivojlanib, til va madaniyat, ilm-fan va texnologiya o‘rtasidagi murakkab o‘zaro ta’sirni aks ettiradi. Bu terminologiya nafaqat mahsulot nomlarini belgilash, balki ularning tarkibi, tayyorlanish texnologiyasi, biofaol xususiyatlari va xalqaro standartlarga mosligini ham ifodalaydi. Soha leksikasi uchta asosiy qatlamdan iborat bo‘lib, arxaik-an’anaviy (etnomadaniy), texnologik-neologik (innovatsion) va global-unifikatsiyalashgan (xalqaro standartlashgan) qatlamlarni o‘z ichiga oladi. Har bir qatlam oziq-ovqat sanoatining tarixiy va texnologik rivojlanishini, shuningdek, sotsiolingvistik va madaniy omillarni aks ettiradi. Shuningdek, sohada retronimlar ham muhim rol o‘ynaydi. Ular yangi texnologiyalar va ilmiy yutuqlar paydo bo‘lishi natijasida eski mahsulot va tushunchalarni aniqlashtirishga xizmat qiladi. Retronimlar va yangi terminologik qatlamlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir leksik tizimning dinamikasini shakllantiradi, eski va yangi birliklarni birlashtiradi va iste’molchi ongida tushunchalarning yangilanishini ta’minlaydi.

Oziq-ovqat sanoati terminologiyasi uchta asosiy leksik qatlamdan tashkil topadi: arxaik-an’anaviy yoki etnomadaniy qatlam, texnologik-neologik yoki innovatsion qatlam va global-unifikatsiyalashgan yoki xalqaro standartlashgan qatlam. Har bir qatlam o‘ziga xos shakllanish omillari, leksik birliklar va funksional xususiyatlarga ega bo‘lib, oziq-ovqat sanoatining tarixiy, texnologik va ilmiy rivojlanishini aks ettiradi.

Arxaik-an’anaviy qatlam har bir xalqning milliy mentaliteti, an’analari, diniy e’tiqodi va turmush tarziga asoslanadi. Bu qatlamdagi terminlar ko‘pincha boshqa tillarga tarjima qilinmay, o‘z shaklida qabul qilinadi. Ular mahsulot nomi bilan birga, uning tayyorlanish texnologiyasini ham ifodalaydi va asosan etnoterminlar hamda lingvomadaniy birliklardan iborat bo‘ladi. Misol tariqasida moshkichiri, suzma, qurut,

novvot kabi so‘zlarni keltirish mumkin. Ushbu terminlar nafaqat mahsulotni, balki xalqning gastronomik tarixini ham aks ettiradi. Bugungi kunda an’anaviy fermentatsiya usullari zamonaviy nutrisevtika va biofaol oziq-ovqat kontekstida ilmiy mazmun kasb etmoqda. Masalan, achitish jarayoni biotransformatsiya sifatida o‘rganilib, murakkab molekulalarni inson organizmi uchun terapevtik metabolitlarga aylantirish imkonini beradi.

Texnologik-neologik qatlam soha ilmiy-texnik inqilobi natijasida shakllangan eng dinamik qatlam hisoblanadi. Bu qatlam an’anaviy tushunchalarni ilmiy deskriptorlar bilan almashtirish va yangi ishlab chiqarish usullarini nomlash vazifasini bajaradi. Zamonaviy oziq-ovqat leksikasi biotexnologik va genetik neologizmlardan tashkil topgan bo‘lib, u mahsulot tarkibini molekulyar darajada o‘zgartirish jarayonlarini aks ettiradi [6: 297-b]. Misol tariqasida genetik modifikatsiya, biofortifikatsiya va sintetik biologiya terminlarini keltirish mumkin. Shuningdek, laboratoriya va muqobil oziq-ovqatlarni ifodalovchi terminlar ham shu qatlamga kiradi, masalan, yetishtirilgan hayvon hujayrasi go‘shti, o‘simlik asosidagi go‘sht analoglari va aniqlik fermentlash. Nanotexnologik va struktural terminlar mahsulotning fizik holati va uning organizmga yetkazish usullarini ifodalaydi. Nano-inkapsulatsiya bioaktiv moddalarni nano-o‘lchamdagi qobiqlarga joylashtirishni, 3D oziq-ovqat bosmasi mahsulot teksturasini raqamli dizayn orqali yaratishni, iste’mol qilinadigan qadoq esa o‘simlik polimerlaridan tayyorlangan mahsulot bilan birga iste’mol qilinadigan qoplamalarni bildiradi [4: 241-b]. Shu bilan birga ba’zi terminlar marketing nuqtai nazaridan evfemizmlarga aylantiriladi, masalan, GMO ko‘pincha Bio-engineered sifatida ishlatiladi, bu iste’molchi tushunchasidagi salbiy assotsiatsiyani kamaytiradi.

Global-unifikatsiyalashgan qatlam milliy chegaralardan oshib o‘tgan, xalqaro savdo va oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlovchi yagona til tizimi hisoblanadi. Bu qatlam turli tillardagi tushunchalarni umumiy bir maydonga keltirishga xizmat qiladi. Uning tarkibiga Codex Alimentarius kiradi, bu oziq-ovqat xavfsizligi va sifatini belgilovchi xalqaro standartlar majmuasidir. Shu bilan birga E-nomerlar va kimyoviy unifikatsiya oziq-ovqat tarkibidagi qo‘shimchalarni butun dunyoda bir xil tushunishga imkon yaratadi [7: 153-b]. Misol tariqasida E300 — askorbin kislotasi keltiriladi. ISO standartlari esa mahsulot sifatini emas, uning ishlab chiqarish jarayonini tartibga soluvchi global terminologik tizimni ifodalaydi. Masalan, ISO 22000 standarti oziq-ovqat xavfsizligi boshqaruvini yagona xalqaro til sifatida shakllantiradi. HACCP tizimi ishlab chiqarish jarayonidagi biologik, kimyoviy va fizik xavflarni tahlil qilish va kritik nazorat nuqtalari orqali boshqarishni ta’minlaydi. Shu qatlam oziq-ovqat sanoatida

xalqaro terminologik muvofiqlikni yaratadi va mahsulot xavfsizligi hamda savdo munosabatlarida axborot shaffofligini ta'minlaydi.

Retronimlar mavjud tushunchaning yangi turi paydo bo‘lishi natijasida eski, asl obyektni farqlash va aniqlashtirish maqsadida yaratilgan lingvokognitiv birliklardir. Ularning shakllanishi nafaqat til ichidagi semantik o‘zgarishlar, balki texnologik, ijtimoiy va madaniy rivojlanish bilan ham chambarchas bog‘liq.

Retronimlarning ilmiy asoslarini tushunishda uchta asosiy lingvokognitiv tamoyil muhim ahamiyat kasb etadi [5: 158-b]. Birinchisi, prototip nazariyasi bo‘lib, bu tushuncha kognitiv tilshunoslikda har bir obyektning ongda eng tipik vakiliga ega ekanligini ko‘rsatadi. Masalan, gitara so‘zi dastlab faqat akustik turini anglatgan bo‘lsa, elektr gitara paydo bo‘lgach, asl tushuncha turlar ierarxiyasida qayta joylashtiriladi va “akustik gitara” retronimi hosil bo‘ladi. Bu jarayon prototip siljishi orqali retronimning kognitiv mexanizmini ifodalaydi.

Ikkinchi tamoyil belgilanmaganlik va belgilanlik nazariyasi bo‘lib, retronimlar “unmarked” shakldan “marked” shaklga o‘tish jarayonining mahsulidir. Dastlab umumiy nom bilan atalgan obyekt texnologik taraqqiyot tufayli o‘zining dominantligini yo‘qotadi va maxsus sifatlovchi yoki aniqlovchi qo‘shimchaga ega bo‘ladi. Masalan, pochta atamasi ilgari yagona vosita sifatida ishlatilgan bo‘lsa, elektron pochta paydo bo‘lgach, an'anaviy pochta “qog‘oz pochta” shaklida belgilanishi zarur bo‘ladi. Shu orqali eski va yangi tushunchalar o‘zaro farqlanadi.

Uchinchi tamoyil lingvistik dunyoqarash, ya'ni tilning madaniyat va texnologiyaga ta'sirini aks ettiruvchi nuqtai nazar bilan bog‘liq. Retronimlar madaniy va texnologik o‘zgarishlarni til orqali ko‘rsatadi [8: 14-b]. Masalan, ingliz tilida retronimlar asosan texnologik raqamlashtirish ta'sirida yuzaga keladi, o‘zbek tilida esa ko‘pincha sotsiomadaniy o‘zgarishlar va globallashuv natijasida kirib kelgan o‘zlashma so‘zlar orqali shakllanadi.

Retronimlarni qiyosiy tahlil qilishda uchta mezon asos sifatida olinadi. Birinchisi, xronologik ketma-ketlik mezoni bo‘lib, retronim faqat yangi neologizm paydo bo‘lganidan keyin hosil bo‘lishi shart. Ikkinchisi, semantik torayish mezoni bo‘lib, asl so‘zning ma'no doirasi torayib, unga aniqlashtiruvchi element qo‘shilishi zarur. Uchinchisi, differensiatsiya mezoni bo‘lib, hosil bo‘lgan retronim eski obyektni yangisidan aniq farqlash funksiyasini bajarishi lozim.

Oziq-ovqat sanoatida retronimlar ushbu tamoyillar orqali shakllanadi va ularning paydo bo‘lishi ko‘pincha tarkibiy o‘zgarishlar, texnologik innovatsiyalar yoki ijtimoiy-madaniy jarayonlar bilan bog‘liq bo‘ladi. Masalan, sut va yog‘ mahsulotlarida yangi texnologiyalar paydo bo‘lgach, “sof” yoki “tabiiy” mahsulotni aniq belgilash

uchun retronimlar hosil bo‘ladi. Shu tarzda, retronimlar nafaqat leksik jihatdan, balki ilmiy va texnologik kontekstda ham muhim vosita hisoblanadi.

Oziq-ovqat sanoatida retronimlar va yangi terminologik qatlamlar bir-birini to‘ldiruvchi va o‘zaro ta’sir etuvchi vositalardir. Retronimlar mavjud mahsulotlar yoki tushunchalarning eski shakllarini aniqlashtirishga xizmat qilsa, innovatsion va global-unifikatsiyalashgan terminologik qatlamlar yangi ilmiy va texnologik tushunchalarni yaratadi. Shu tarzda, terminologik tizim ichida eski va yangi leksik birliklar o‘zaro bog‘lanadi va mutanosib ravishda rivojlanadi.

Tarkibiy o‘zgarishlar natijasida hosil bo‘lgan retronimlar an’anaviy mahsulotlarni yangi texnologik yoki ilmiy kontekstda belgilashga yordam beradi. Masalan, sut va yog‘ mahsulotlarida yangi kimyoviy qo‘shimchalar paydo bo‘lgach, “sof” yoki “tabiiy” mahsulotni aniq ifodalash uchun retronimlar ishlatiladi. Shu bilan birga texnologik-neologik qatlamdagi terminlar, masalan, biofortifikatsiya yoki aniqlik fermentlash, mahsulotlarning molekulyar darajada o‘zgartirilishini ifodalaydi va retronimlar bilan birgalikda iste’molchi tushunchalarini yangilashga xizmat qiladi.

Retronimlar va innovatsion terminlar o‘zaro ta’siri shuningdek marketing va kommunikatsiya nuqtai nazaridan ham ahamiyatlidir. Masalan, ilgari GMO deb atalgan mahsulotlar marketingda Bio-engineered nomi bilan taqdim etilib, iste’molchi ongida salbiy assotsiatsiyani kamaytiradi. Shu tarzda retronimlar va yangi terminologik birliklar bir-birini to‘ldiradi, leksik va sotsiolingvistik darajada muvofiqlik yaratadi.

Global-unifikatsiyalashgan qatlam esa retronimlar va innovatsion terminlarning xalqaro miqyosda tushunarli bo‘lishini ta’minlaydi. Codex Alimentarius, E-nomerlar va ISO standartlari orqali mahsulotlarning eski va yangi nomlari, an’anaviy va laboratoriya mahsulotlari yagona terminologik tizimga kiritiladi. Bu o‘z navbatida nafaqat leksik muvofiqlikni, balki oziq-ovqat xavfsizligi va axborot shaffofligini ham kafolatlaydi.

Shunday qilib, retronimlar va yangi terminologik qatlamlar bir-birining mavjudligini tan oladi, eski va yangi tushunchalarni bog‘lab, oziq-ovqat sanoatining leksik va ilmiy evolyutsiyasini ta’minlaydi. Bu o‘zaro ta’sir terminologiyaning dinamizmini, texnologik innovatsiyalarni va iste’molchi ongidagi tushunchalarni bir vaqtda rivojlantirishga xizmat qiladi.

Oziq-ovqat sanoati terminologiyasi va retronimlar tadqiqoti sohaning leksik, ilmiy, texnologik va madaniy jihatlarini birlashtiruvchi murakkab tizimni ochib beradi. Arxaik-an’anaviy qatlam milliy mentalitet, gastronomik an’analar va lingvomadaniy birliklarga asoslanib shakllansa, texnologik-neologik qatlam innovatsion ishlab chiqarish usullari, biotexnologik va genetik terminlarni o‘z ichiga oladi. Global-

unifikatsiyalashgan qatlam esa xalqaro standartlar orqali leksik birliklarni yagona tizimga keltiradi va oziq-ovqat xavfsizligi hamda savdo munosabatlarida axborot shaffofligini ta'minlaydi.

Retronimlar esa yangi texnologik va ilmiy yutuqlar paydo bo'lishi natijasida eski mahsulot va tushunchalarni aniqlashtirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ular mavjud leksik birliklarni yangilash, semantik torayish va farqlashni ta'minlash orqali innovatsion va global qatlamlar bilan uzviy bog'lanadi. Shu tarzda, retronimlar va yangi terminologik qatlamlar bir-birini to'ldiradi, oziq-ovqat sanoatidagi leksik va ilmiy evolyutsiyani birlashtiradi, hamda sohaning dinamik rivojlanishi va iste'molchi tushunchalarining yangilanishini kafolatlaydi.

Natijada, oziq-ovqat sanoati terminologiyasi nafaqat mahsulot nomlarini belgilash vositasi, balki texnologik yutuqlar, madaniy qadriyatlar va xalqaro hamkorlikni aks ettiruvchi kompleks ilmiy va lingvistik tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Amirqulov D. TARJIMASHUNOSLIKDA TIL TIPOLOGIYASI ASOSIDA KOMPARATIV YONDASHUV //Conferences. – 2025. – T. 1. – №. 1.
2. Toshtemirovich A. D. INGLIZ TILIDAGI JURNAL VA GAZETALARNI O 'QISH ORQALI TARJIMA KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH MASALASI //KONFERENSIYA. – 2025. – T. 1. – №. 1. – C. 501-505.
3. Amirkulovich A. T. GENERAL CHARACTERISTICS OF THE ADJECTIVE IN ENGLISH, UZBEK AND RUSSIAN //SHOKH LIBRARY. – 2025.
4. Pavlath AE, Orts DS. Edible Films and Coatings for Food Applications. New York: Springer, 2009. 240 p.
5. Xolmonova SA. O'zbek tili retronimlarining lingvostilistik xususiyatlari: PhD dissertatsiyasi. Toshkent, 2024. 158 b.
6. Saltmarsh M. Essential Guide to Food Additives. 4th ed. Cambridge: Royal Society of Chemistry, 2013. 322 p.
7. Surak JG. The ISO 22000 Standard: Food Safety Management Systems // Quality Progress. 2005. Vol. 38, № 11. P. 55–60.
8. Wallace CA, Sperber WH, Mortimore SE. Food Safety Management: A Practical Guide for the Food Industry. London: Academic Press, 2011. 384 p.
9. Norqobilov Sanjar Rahmat o'g'li, & Shomuratova Fotima Abdivaitovna. (2024). STUDY OF LEXICAL-GRAMMATICAL TRANSFORMATIONS IN ARTISTIC TRANSLATION BASED ON JOHN GREEN'S NOVEL "THE GIRL IN OUR

STARS". *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, *4*(01), 48–55. https://doi.org/10.55640/eijmrms-04-01-10